

Сьогодні світ стоїть перед дилемою: або зіткнення різних цивілізацій, або налагодження між ними діалогу та взаєморозуміння. Взаємодія з позиціями, відмінними від моєї, зіставлення моєї аргументації з аргументами на користь іншої точки зору виступає як необхідна умова розвитку моїх власних поглядів. Толерантність у цьому випадку – повага до чужої позиції в поєднанні з установкою на взаємну заміну позицій у результаті критичного діалогу. Практична реалізація такої позиції – справа дуже важка, складна. Однак без культивування толерантності в такому її розумінні взаємне знищення різних цивілізацій, культур, соціальних і етнічних груп більш ніж ймовірно. Те, що до недавніх пір виглядало лише як ідеал, сьогодні перетворюється в практичний імператив. Уникнути конфронтації цивілізацій можна тільки на основі критичного діалогу культур, відмови від претензій на володіння істиною в останній інстанції, на шляху пошуку компромісів і згоди, спільного рішення тих проблем, з якими зіткнулася у своєму розвитку сучасна цивілізація.

*Л.Филипович**

НЕОХРИСТІЯНСЬКА РЕЛІГІЙНІСТЬ В УМОВАХ КОНФЛІКТУ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Зміни, які відбулися у житті українського народу з набуттям незалежності, гостро поставили проблему нових ціннісних орієнтирів, пошук і вибір яких обґрунтовує культурно-цивілізаційне визначення кожного українця, України в цілому. Україна опинилась в дуже непростій ситуації, коли потрібно було, усвідомлюючи глибину кризи, в яку потрапив народ, віднайти важелі, які б допомогли зберегти і відновити життя нації через збереження і відновлення життя кожної окремої особи. З'явилося багато проєктів, які запропоновували ті чи інші моделі культурного виживання. Одним з них став план духовного, конкретніше – релігійного відродження України. В нього включилися не тільки ті церкви, які історично були присутні в духовному полі українців, але й нові релігійні течії, які раніше Україна не знала і які з'явилися тут переважно завдяки місіонерській діяльності зарубіжних християнських церков. Вони розвернули достатньо активну і успішну проповідь, результатом чого стало суттєве збільшення віруючих-християн, яких ми відносимо до так званих неохристиян. Новими християнами для України вважаються члени Церкви Ісуса Христа святих останніх днів (ЦІХСОД), Церкви Христа, Церкви "Слово життя", "Нове покоління", "Перемога", "Боже слово", "Жатва", "Повного Євангелія", "Армія спасіння", "Нове життя", Новоапостольської церкви, Церкви Нового Єрусалиму та інших євангелізаційних та харизматичних рухів, що виникали в Україні на початку 90-х років. При цьому треба враховувати, що неохристияни – це не абстрактна сукупність неофітів, які недавно навернулися на віру і трохи по-новому вшановують Ісуса Христа. Це – живий, людський організм, який складається із конкретних людей, в даному разі – людей нового, перехідного суспільства, яким є Україна. Ці люди на собі зазнавали і зазнають всіх впливів і трансформацій соціуму, переживаючи їх в певний специфічний спосіб, а саме: як істоти віруючі, які визнають присутність вищих сил, що управляють їхнім життям, які керуються вищими законами, відчуваючи в собі присутність живого Бога.

Але, як істоти соціальні, ці люди повною мірою знаходяться під дією суспільних законів, впливів глобалізації, прагматизації, уніфікації, плюралізації, мультикультуралізації тощо. Вони є свідками й учасниками процесу відмирання старих і народження нових культур, нових інформаційних технологій, нових форм спілкування, нових способів життя, що розмиває усталені культурні світи, традиційні економічні

* Завідувач відділом Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, д.філос.н.

відносини, мовну і релігійну спільнотність тощо. Частина цих людей, як і нації взагалі, вітає такі зміни, а частина – не сприймає новшеств, ігнорує, а інколи й чинить опір нарощуванню глобалізації, йдучи шляхом сепаратизму, механічно відгороджуючись від таких впливів, щоб уникнути деструкції свого життя.

Наслідки глобалізації сьогодні відчуває на собі не тільки постмодерна урбанізована людина, але й мешканець найвіддаленішого населеного пункту. Глобалізація - це достатньо вже відома і абсолютно об'єктивна обставина, яка присутня в житті кожного народу, держави, особистості. Саме вона сприяли появі нових явищ в духовній сфері всього людства, так званих нових релігійних течій. Коли ж мова заходить про Україну, то тут не можна забувати про специфічність вітчизняної ситуації. Українське суспільство за своєю природою є посттоталітарним, посткомуністичним. Воно все ще несе на собі знак попередніх епох. Тому сучасне життя українця сповнене різними тенденціями, як висхідними, так і несхідними і на суспільному, і на індивідуальному рівні. В розрізі того, що цікавить нас, це – потреба в релігійному, національному, загальнокультурному самовизначення і окремого громадянина і суспільства в цілому стосовно нових умов життя, нового суспільства, цінностей, які пропонуються ними. Цей процес ідентифікації, який триває постійно, оскільки постійно виникають нові обставини, зазнає не тільки позитиву, не тільки виливається в конструктивні форми, але часто приносить шкоду і окремій людині, і суспільству загалом. Неосвіченість, духовна невихованість, невиваженість, емоційна агресивність неофітства, якими супроводжуються процеси індивідуального і спільнотного самопошуку себе в нових координатах – економічних, політичних, соціальних, культурних, духовних - особливо небезпечні в періоди історичних зламів і змін. А саме в такий час живе сьогодні Україна, для якої тема пошуку нових цінностей, самовизначення себе в світі, є, як ніколи, не лише актуальною, але й ускладненою згаданими вище обставинами.

Треба сказати, що проблеми самовизначення є важливими не тільки для українців чи тільки для віруючих християн. Питання, як себе усвідомити в сучасному світі постмодерну, як себе визначати і що вибрати за ідентифікат в ньому, ким себе відчутти, постає перед кожною людиною, перед кожною нацією, яка опиняється в складному водовороті численних виборів.

Говорячи про пошуки ціннісних орієнтирів та культурну самоідентифікацію неохристиян України, які опинилися в умовах, коли потрібно було обирати між минулим і майбутнім, між комунізмом і капіталізмом, між тоталітаризмом і лібералізмом, між свободою і залежністю, між Заходом і Сходом, між російським месіанством та європейською екзистенцією і американським утопічним прагматизмом, між індустріальним і постіндустріальним суспільством, розглянемо ці процеси у вигляді двох етапів, які періодизовані не тільки за суттю, але й за часом.

Перший з них – це етап пошуку, віднайдення того, що компенсує людині її незадоволення існуючим положенням речей, це - формулювання необхідності альтернативи, це - постійне заперечення того, що не влаштовувало, драгувало, створювало проблеми. Саме тому цей етап не може бути не протестним. На зміну йому приходять другий етап – стверджувальний, конструктивний, який на основі заперечення старих цінностей, які присутні у відомих релігіях, світоглядних системах, спрямований на утвердження нового способу життя на основі нової філософії життя. Шукаючи відповіді на питання про те, що саме – які цінності – шукали люди в нових релігіях, тобто що привело людей до неохристиянських церков, з чим себе люди ототожнювали до хрещення, від чого хотіли втекти, що змінити в собі і суспільстві, ми звертаємося до з'ясування причин появи НРТ.

Нові неохристиянські громади не є ухилом історії, духовною деградацією християнства, про що й досі твердять християнські фундаменталісти. Переважна більшість експертів визнають, що нові релігії – це закономірне явище, яке детерміноване багатьма факторами. Серед найбільш глобальних причин сучасних релігійних

трансформацій - взаємовпливи різних культурних світів і, як результат, усвідомлення людством своєї спільності і своєї розірваності за релігійною ознакою, бажання подолати останню, об'єднавши всі релігії в одну. Активне релігієтворення спричинене загальною орієнтаційною кризою європоцентричної цивілізації, що спонукає до спроб синтезу західної та східної релігійних традицій, інтенсифікує релігійні експерименти взагалі. В умовах духовної кризи люди шукають якісь загальнозначимі цінності і знаходять їх в певних релігіях, що формує думку про існування спільної першорелігії, яка з часом була втрачена. Все це виводить сучасну релігійну свідомість за рамки якоїсь однієї конфесії, робить її універсальною, синкретичною. Цьому ж сприяє трансформація світоглядних парадигм, зумовлених науково-технічною революцією ХХ ст. та особливостями індустріального урбанізованого суспільства, коли руйнуються тісні міжособистісні відносини, насамперед сімейні, коли розриваються наявні ще в недавньому минулому зв'язки поколінь, що веде до втрати громадською думкою ролі важелю контролю за характером релігійності особи. Велике значення для появи нетрадиційної релігійності має зростання ролі особи в усіх сферах суспільного життя, загальна демократизація суспільства і утвердження в ньому особи в широкій гамі її прав, що відображається і в її світоглядних орієнтаціях, і в змісті релігійного осягнення дійсності.

На практиці це призводить до кризи традиційних церков і традиційної релігійності. В умовах падіння авторитету релігійної традиції, яка не завжди відповідає духовним потребам сучасного віруючого, утверджується авторитаризм багатьох харизматичних лідерів новітніх рухів. Разом з тим в суспільстві поступово зростає відкритість і толерантність до послідовників інших релігій та релігійно-філософських вчень. Віруючі починають орієнтуватися на спільний містичний досвід у спілкуванні з Богом.

Крім таких загальних змін в релігійному житті світу, яких зазнала й Україна, появу тут новітніх рухів треба пов'язати із суто українською ситуацією. Відзначимо насамперед соціально-економічну та політичну нестабільність українського суспільства, що постійно провокує появу почуття невпевненості, соціальної і духовної незахищеності. Свідомість українців характеризує певна невизначеність, навіть індиферентизм, які утворилися внаслідок краху комуністичної ідеології, діалектико-матеріалістичних поглядів на довкілля або ж відсепарованості значної кількості населення від автохтонної духовної традиції. В умовах девальвації системи цінностей тоталітарного режиму, зокрема декретованого світоглядного монізму, духовний та ідеологічний вакуум довгий час нічим не заповнювався. Духовна денационалізація в умовах соціалістичного буття значного масиву населення України призвела до втрати відчуття національної традиції, рідної батьківської віри, потреби збереження зв'язків між поколіннями через духовну традицію. Крім того, в комуністичні часи відбулася втрата традиційними церквами свого авторитету в очах народу, оскільки вони були елементом офіційного політичного істеблішменту. В результаті цілеспрямованої атеїзації суспільства помітно похитнулося значення релігії і церкви взагалі.

Успіх в поширенні неорелігійних течій можна пов'язати і з тим, що українці на диво духовно незахищені від зовнішніх ідейних впливів, релігійно неосвічені, наївні і довірливі в питаннях віри. Цим скористалися новітні рухи, які відгукнулися на щоденні потреби особи, задовольняли її бажання безпосереднього пізнання західного світу, оволодіння фахом, навчання мовам тощо. В умовах, коли історичні церкви не вміють вести місіонерську роботу, будь-яка спроба, нехай навіть випадкова, провести ознайомлення із новим вченням, завжди мала позитивний ефект для певної релігійної місії чи проповідника. Поза сумнівом, активність зарубіжних місій й окремих проповідників, реальна дієва допомога матеріально і духовно нужденним сприяє утвердженню в Україні альтернативних релігій.

Крім зовнішніх причин поширення неорухів, є внутрішні, що визначають напрям пошуків людиною духовно-ціннісних орієнтирів. Але більшість з прихильників новітніх течій шукає в неорелігіях можливість духовного вдосконалення, задоволення своїх

інтелектуальних та пізнавальних потреб, пов'язаних із істинними уявленнями про Бога, світ, людину, її внутрішнє життя. Неорелігії, на визнання самих adeptів цих рухів, дають їм можливість відчути свій зв'язок з трансцендентним, включитися в соціально корисну і духовно означену діяльність, зняти напругу у відношеннях із світом, іншими людьми тощо.

Тобто, як бачимо, неохристиянські рухи часто розглядають як нетрадиційні явища, які мають декілька взаємопов'язаних, взаємозумовлених аспектів свого вияву: суспільно-політичний, особистісно-екзистенціальний, культурно-духовний, юридичний, міжнародний, міжконфесійний. Але навряд чи є підстави сьогодні з абсолютною впевненістю говорити про нетрадиційність неохристиянства. Все таки воно виникає в рамках традиційного християнства з метою його осучаснення. Частково в ХІХ, а особливо з середини ХХ століття християнська Європа і Америка неодноразово фіксували сплеск чисельних відгалужень загальнохристиянського, євангелістського характеру, як правило, від протестантських церков. Вчення новоутворених християнських церков, звісна річ, базуються на Біблії як основному віросповідному джерелі і на особі Ісуса Христа як центральній фігурі релігійних доктрин. Характерним для неохристиянських угруповань є критика ортодоксального християнства за відхід від первісних традицій; оголошення своєї церкви винятково істинним, відроджувальним рухом євангельського християнства, навіть месіанським у спасінні Христової віри; досконале знання Біблії з дозволом вільного прочитання її і власної інтерпретації; піднесення книг своїх пророків і вчителів до рангу віросповідних джерел і часом навіть авторитетніших за Біблію; визнання поруч з Ісусом Христом свого лідера керівником церкви, пророком або ж посланцем Бога. Неохристиянство від історичного християнства відрізняється в дечому своїм власним розумінням Трійці, природи Ісуса Христа, сутності Святого Духа, пекла, раю тощо, але при цьому сповідуються базові догмати християнства – віра в Ісуса Христа і Святу Трійцю.

Що ж привело людей до неохристиянських церков, які старі цінності їх не влаштовували, які нові вони шукали? Найперше – це криза старої системи цінностей, уособлених в кодексі будівника комунізму, що тісно пов'язана із системною кризою всього суспільства. Зміна державного устрою, інститутів влади, її атрибутів, відносин власності, системи соціальних пріоритетів, формування нового конституційно-правового простору привели до втрати колишньої значущості традиційних форм суспільно-політичного життя, до диференціації суспільства за соціальними, політичними, релігійними ознаками. Всі ці зміни в своїй сукупності постають не тільки як одна з важливих характеристик сучасного буття української держави, але і як формоутворюючий чинник, який визначає структуру, зміст, механізм її функціонування в координатах нових соціально-культурних, політичних та ідеологічних парадигм. Ці, кардинальні за своїм змістом, новації певною мірою ініціювали й значні як за розмахом, так і глибиною проявів кризові явища, які охопили увесь життєвий простір українського суспільного буття: економіку, соціально-політичну, духовно-культурну (в т.ч. релігійну) сфери. Криза (в усіх іпостасях вияву), зберігаючи тенденцію до поглиблення і ставши константою життя соціуму, породжує у людей почуття песимізму, безперспективності, зневіри в можливість стабілізації, в ефективність економічних і соціальних реформ. Особливо гостро відчувається дестабілізація духовної сфери, яка народжена кризою ціннісно-нормативних систем, які виконували життєвисьлові функції орієнтації та легітимації як на макро-, так і мікросуспільному рівнях. Це призвело до процесу переосмислення, переоцінки світоглядно-ціннісних орієнтацій, що базувалися у своїй основі на принципах декретованого світоглядного монізму, породило проблему "духовного вакууму" в суспільній свідомості. Домінантою останньої стало відчуття "втрати сенсу життя". Цей своєрідний "смісловий дефіцит" постав як відображення неможливості повноцінного використання для розв'язання складних, суперечливих проблем сучасного буття традиційного, акумульованого в нормах, цінностях, орієнтаціях, досвіду.

Цьому послугувала і складна ситуація в церковно-релігійному житті в Україні: поглиблення, загострення міжконфесійних та внутрішньоцерковних колізій, криза традиційної релігійності, нездатність історичних (зокрема православних) церков дати адекватну відповідь на складні запити часу, людей, які шукають смисл життя в умовах соціуму, перевантаженого різними проблемами. Варто додати, що ці негачії значно підсилюються наслідками чорнобильської катастрофи, яка і попри десятиліття продовжує демонструвати велетенський руйнівний вплив на соціально-психологічну атмосферу в суспільстві, суттєво позначається на духовній і душевній сферах життя людей.

Таким чином, тогочасний стан духовності українців (у всіх формах її вияву, в т.ч. і релігійній) постає як дериват конкретних соціально-політичних, економічних обставин їх життя. І хоча ця залежність неоднозначна, неоднополюсна, безсумнівним є те, що духовна криза суспільства, знаходиться в глибокому і тісному зв'язку з іншими суспільними кризовими явищами. Весь цей комплекс амбівалентних за своєю суттю соціально-політичних і духовно-екзистенціальних явищ став своєрідним фоном, сприятливою умовою для поширення й утвердження в Україні нетрадиційної релігійності.

Як бачимо, крах комунізму як соціально-економічної і політично-ідеологічної конструкції закономірно тягнув за собою і крах комуністичного світогляду і комуністичної моралі. Навіть такі загальнолюдські вимоги, як чесність, відданість тощо, були сфальшовані тим режимом, який вдалося зруйнувати. Самі послідовники неорухів на питання анкети про причини їх приходу до НРТ називали прагнення духовного життя, моральної чистоти, морально-духовного вдосконалення.

В пошуках духовності як альтернативи бездуховності і зматеріалізованості світу людина в своїх рішеннях і поведінці мотивується все таки речами духовного порядку, а входження її до неохристиянської церкви спричинене прагнення пізнати і знайти Бога, духовне життя, яке відмінне від звичайного, нужденного.

Відомо, що більшість українців себе позиціонує в рамках так званих традиційних релігій і церков. Але частка тих, хто своє релігійне майбуття пов'язує із новими церквами, не знаходячи достатньо підстав для приєднання до вже існуючих, з кожним роком зростає. Особливо це стосується такої динамічної частини нашого суспільства, як неохристияни.

Своєю належністю до неохристиян вони голосують за ті цінності, які є пріоритетними для віруючих в Ісуса Христа. І вони не просто їх сповідують, а утверджують практикою щоденного життя, перебуваючи в неохристиянських громадах. Релігійно визначаючись як неохристияни, ці віруючі культурно ідентифікують себе по-різному, ототожнюючи або з українською культурою, або з російською, але в будь-якому разі вони відносять себе до християнської культури, прагнучи культивувати в собі і в суспільстві саме християнські цінності.

Правда, тут постає питання, а чи ж традиційні християнські церкви не утверджують християнські цінності? Чому люди обирають нетрадиційні, нові форми християнського віросповідання? Можливо, багаторічне відлучення суспільства від традиції знищило його знання про церкву? На час виникнення в Україні нових церков традиційна церква тільки ставала на ноги, була не дуже поширена, ще слабо активна. Якщо люди і знали про неї, то, певно, щось не влаштувало їх в її діяльності. Хоча більшість неохристиян загалом виявилися погано обізнаними із історією власної країни, релігійно-духовної традицією свого народу. Їм не подобалась поведінка священиків, орієнтація на матеріальне, що можна пояснити потребою відновлювати і відбудовувати храми, що не є обов'язковим для неохристиян. Крім того, традиційна церква пов'язувалась із людьми похилого віку, свічками, незрозумілою мовою, складним співом, недоступністю батюшки, значною ієрархізованістю внутрішньоцерковних відносин. Молоді ж місіонери-християни виявилися простими, доступними, добре знаючими Біблію, веселими. Відносини серед них були братські, партнерські, дружні, рівні. Цінувалася ініціатива, заохочувалася помірність, але не бідність, включеність до суспільства, віталася підприємницька діяльність, розвиток особистості та ін.

Іншими словами, обираючи неохристиянські церкви, люди втікали від несвободи, тоталітаризму, бідності, від свого минулого. Вони хотіли змінити своє нещасне життя, змінити замучену країну, вірили в те, що це можна зробити тільки вірою, солідарністю людей, хоч це настало дещо пізніше. Спочатку кожний приходив в нову церкву заради себе, своєї родини. Але зривим успіхом нових церков вже було те, що цим церквам вдалося сформувати повагу до себе і своєї діяльності, утвердити думку про їх значимість для суспільства. Люди захотіли змінити щось в собі і в суспільстві.

Вибір неохристиянської церкви для деякого поставав як одномоментний акт, а для деякого – як довготривалий процес. Але в обох випадках цей вибір не був результатом духовного самовизначення. Частіше всього самоідентифікація поставала вже як наслідок вибору, як би це не здавалось алогічним. Тобто, частіше всього людина приходила в Церкву, а вже потім починала усвідомлювати, в яку саме церкву вона прийшла. Вона знала, що це - церква християнська, але слабо собі уявляла її статус, підпорядкування. Тобто, вибір неохристиянської церкви власне не був класичним вибором, коли з великої кількості вчень, церков, проповідників виділяють щось одне, найкраще, найістинніше, найпереконливіше (як на думку того, хто обирає) і надання переваги якійсь одній церкві з цього багатоманіття. В такому виборі діяв принцип: будь-яка віра, будь-яка церква. Тобто вибір був між невірою (безвір'ям) і вірою. Потім вже з'являвся наступний індикатор – вибір між християнською і нехристиянською вірою, ще наступний – між традиційним і нетрадиційним, між історичним і новим. І на кожному етапі діяли свої аргументи на користь новохристиянського вибору.

Люди, увійшовши до неохристиянської спільноти, об'єктивно вимушені були ідентифікувати себе із нею. Що це означало? Якщо під ідентифікацією розуміти сам процес набуття якоюсь (в даному разі релігійною) спільнотою або людиною специфічних рис у свідомості, поведінці, культурі, звичаях тощо, то, без сумніву, неохристиянство несе в собі риси, які вирізняють його від історичних українських християнських церков, що виявлено в дослідженнях В.Титаренко, П.Павленка. В цьому випадку неохристиянська ідентифікація – це частина природного релігійного розвитку людства як певної духовної спільноти, в ході якого формується нова культура, новий стиль життя, специфічний тип поведінки, особлива форма релігійного світогляду.

Крім цього, ідентифікація - це віднесення людиною або групою людей себе або інших до певної (в даному разі, релігійної) спільноти на підставі уявлення про типові її риси як віруючих суб'єктів, як носіїв єдиної віри в Ісуса Христа, славлення Господа, знання Слова Божого. Тут релігієідентифікація є складником загального процесу визначення людини або групи людей в світі, вирізнення себе з-поміж інших й ототожнення себе з ними. У випадку із релігійною ідентифікацією це вирізнення відбувається за віроповідними ознаками, куди, як складові, можуть входити спільні догмати, традиції, прийнята мораль, характер відносин між віруючими тощо.

Ідентифікація постає складним явищем, яке має декілька аспектів і рівнів (внутрішній і зовнішній, суб'єктивний і об'єктивний, активний і пасивний, свідомий і несвідомий), самоідентифікація – це завжди процес внутрішній і суб'єктивний, активний і свідомий, в результаті якого в кінцевому підсумку відбувається визначення суб'єкта (індивіда чи спільноти), який усвідомлює й оцінює себе як себе, а не когось іншого. Конкретно, релігійна самоідентифікація – це ототожнення (уподібнення) особою або групою себе з певною віроповідністю, порівняння себе з іншими членами або спільнотами суспільства, в результаті чого людина чи група людей усвідомлюють свою спільність або відмінність з іншими. Виявити в собі риси певної віроповідності, жити за законами життя якогось релігійного колективу, усвідомлювати належність до якоїсь віри, сприймати як своє її самобутність та відмінність від інших – це означає релігійно самоідентифікуватися. В цьому процесі виділяють раціонально-пізнавальний та життєво-практичний рівень, розуміючи під першим усвідомлення людиною себе членом релігійної спільноти, з'ясування свого місця серед цієї групи, виокремлення характерних для певної

групи рис, властивостей, якостей, а під другим – співвідношення себе, своєї поведінки з нормами, прийнятими даною спільнотою, відчуття єдності у вірі, в Бозі. Відтак релігійна самоідентифікація – це усвідомлення певним народом своєї самості, специфіки самодостатнього релігійного організму, це переживання суб'єктом своєї вкоріненості в певну спільність, відчуття себе її частиною.

Неохристияни набували і одночасно усвідомлювали ті ознаки, які надавали їм можливість бути не православними, не католиками, не іншими протестантами, чітко вирізняючи себе від всіх інших християн, хоча вони, без сумніву, ідентифікують себе із християнством, але вважаючи себе найбільш щирими, наближеними, особливими, чистими, бажаними і любимими Богом, Ісусом Христом. Вони не вважають свою ідентичність релігією. Вони визначають себе не релігійними, а віруючими людьми, вкладаючи сюди особливий зміст: вони поза доксою, поза канонами, поза кордонами, поза обмеженнями, поза традицією, оскільки все це трансформувало істинну віру і вчення Ісуса Христа. Вони у вірі, в стані, в контакті із Живим Богом, між яким і нами не потрібні якісь посередники.

Соціологічні опитування, проведені Відділенням релігієзнавства в 1994-1995 рр. серед послідовників неорухів, дали унікальні матеріали, за якими з'ясовано, що релігійне визначення (вибір) для неохристиян був вільний від якогось тиску, відбувся в умовах загалом демократичних.

Вибір релігії означає свідоме визначення окремої людини, певної людської спільноти, людства в цілому щодо того чи іншого феномену релігійного життя. Вибір релігії - це процес, в ході якого суб'єкт, що обирає якусь релігію, знайомиться з різними віросповіданнями і культурами, потім серед них шукає таку, що найбільш адекватна його внутрішній природі, психо-соціальним, культурним і духовним потребам, й зрештою зупиняється на якійсь одній з них, роблячи останню смислом свого земного існування й позаземного буття.

Вибір релігії може відбуватися на різних рівнях. Перший з них - індивідуальний, на якому обрання певної системи вірувань конкретною людиною постає як психо-соціальний процес. Другий – суспільний. Це - вибір релігії певним соціумом, що розкривається через ті чи інші суспільні (соціальні, демографічні, національні та ін.) тенденції. На останньому рівні - вселюдському - вибір віри постає як розгортання цього явища в перспективі розвитку всього людства через закономірності поширення окремих релігій.

Індивідуальний зріз дає можливість зрозуміти вибір релігії як свідоме формування і задоволення людиною власних духовних потреб у спілкуванні з трансцендентним з метою реалізації себе як духовної істоти, носія або творіння Божественного в рамках тієї чи іншої релігійної системи цінностей та пріоритетів. В такому разі вибір релігії постає як діяльність, що направлена не лише на реалізацію людських потреб, тобто має практичну забарвленість, а й несе в собі могутній творчий потенціал, оскільки пов'язана з релігійстворенням. Останнє означає, що під час вибору релігії відбувається моделювання певної досконалої релігії, взагалі світогляду як системи цінностей.

Зрозуміло, що на вибір релігії конкретною людиною впливає безліч факторів зовнішнього та внутрішнього характеру, які, взаємодіючи між собою, визначають певні напрями духовних пошуків особи. Вибір об'єктивно зумовлений як в своїй зовнішній, так і в своїй внутрішній детермінації. Акцентуючи увагу на виборі як психічному явищі, зупинимось на його змісті і структурі.

Раніше вибір релігії зводився до обрання традиційно існуючих віросповідань. Він детально описаний в нашій літературі як процес засвоєння певної релігії, орелігійнення, релігійне навернення, формування релігійності. На відміну від нього, процеси, що відбуваються сьогодні в сфері неорелігійності, мають дещо інший характер. По-перше, відсутній при цьому, як правило, вплив релігійного середовища. По-друге, на момент обрання релігії людина частіше не має ніякого попереднього релігійного досвіду, не обтяжена ніякими релігійними традиціями. Замість цього – семидесятирічне панування

атеїзму як державної ідеології, в результаті чого багато респондентів освічуються у своїй попередній атеїстичності ("був атеїстом") або безрелігійності ("не сповідував жодної релігії"). Таке обрання, власне, і не є вибором, оскільки у людини немає можливості пізнати різні релігії, порівняти їх відмінні віровчення, обрядову практику, зумовлений релігійністю спосіб життя. Така людина позбавлена можливості порівняти через набуття чи просте ознайомлення релігійні досвіди в різних релігійних традиціях, використовуючи багатоманітні культові практики тощо. Цей вибір скоріше нагадує просте прийняття релігії, оскільки не відбувається, зрозуміло, внутрішня боротьба щодо істинності того чи іншого вчення.

Значно складнішою є ситуація, коли людина раніше сповідувала якусь релігію, а тепер стоїть перед вибором нової, точніше – заміною її іншою. Тут важливо з'ясувати, що спричинює зміну однієї релігії на іншу, що є для віруючого мотивом вибору певної релігії або переходу з однієї конфесії (релігії) в іншу і при цьому, як правило, з традиційної до нетрадиційної, з історичної (матірної) до нової (чужої). Найбільш достовірним поясненням зміни релігії виглядає незадоволення особи попередньою релігією і прагнення її віднайти в новій відсутні в старій елементи істинності. Але, як показує аналіз відповідей, одержаних в результаті соціологічного дослідження серед прихильників нетрадиційних релігій в Україні, критицизм на адресу традиційної релігійності не має вирішального значення для вибору нової релігії. Так, прихильників неохристиянства до нових церков привів не негативізм щодо православ'я, яке, якщо й не задовольняло їх, то в основному "не Божою, не істинною" поведінкою священнослужителів, архаїкою обрядів, а не самим віровченням, бо обране загалом сповідує також вчення Ісуса Христа. рухів, що приводить до думки про неважливість для них цієї проблеми. Серед неохристиян, якщо й зустрічаються незадоволені традиційним християнством, то основний закид традиційним церквам робиться в бік невідповідності їх вчення Біблії, Христовим заповідям.

Як бачимо, сучасну людину не влаштовує, насамперед, рівень і повнота віровчення традиційних релігій, які все ще залишаються в рамках традиційного культу, беззмінних застарілих богослужінь тощо. Для них важливо індивідуальне, наукове, а не міфологічне осмислення історії, моралі, структури Всесвіту, людини, сенсу її буття.

Сучасна нетрадиційна релігійність базується не на недоліках традиційних, а на декларованих ними перевагах обраних релігій, що виявляється головним мотивом обрання тієї чи іншої нової релігії.

Вибір саме цих релігій часто вмотивовувався зовнішніми моментами: сімейними обставинами (смерть рідних), життєвими подіями, серед яких є почуте Слово Боже, Євангельська вість тощо. Велике значення у релігійному самовизначенні особи має зустріч з прихильниками певної віри, вплив їх проповідників, вчителів. При підрахунках виявилось, що вага останнього чинника у неохристиян складає 6,8%. Але ці зовнішні приваблюючі ознаки обраних релігій значно відстають від внутрішніх мотивів. Є і сакральні події, що визначили вибір людини: "Бог торкнувся мого серця своєю любов'ю".

Переважаючим у виборі релігії для прибічників нових релігій виявилися пошук істини, правди (39,6%), прагнення до самопізнання, самовдосконалення, самовираження (16,1%). Для 50,4% неохристиян духовні пошуки стали відправною точкою їх приходу до цих релігій. Уточнюючи, віруючі додали, що їх вибір вмотивований пошуком смислу й мети життя, жадобою богопізнання.

Загальну картину вибору релігії, крім мотивів, що спонукують вірних обрати саме ці релігії, доповнюють потреби особи, які вдовольняються обраною релігією, міра їх задоволення. Виявлення того, чим є релігія для віруючого особисто, яка ніша заповнюється обраною релігією, що людина шукала і що знайшла у своєму релігіївборі, допомагає нам зрозуміти вибір людини, а їй самій – усвідомити його правильність.

Як це засвідчують результати соціологічних досліджень, релігія для невіруючих зберігає більшість своїх функцій, зокрема регулятивну. 41,6% респондентів відповіли, що релігія для них є зібранням моральних настанов, якими вони керуються у житті. Не менш

важливою залишається пізнавальна, світоглядна потенція релігії: понад 50% опитаних підкреслили саме цю роль обраної ними конфесії. Для членів неохристиянських церков цей показник дещо вищий за середній із всієї сукупності відповідей. Релігія все ще формує певне уявлення про світ (63,9%), про Космос (40,6%), про людину (63,9%) і природно про Бога (69,9%). Достатньо високо оцінена віруючими психотерапевтична дія релігії – можливість заспокоїти душу, свідомість (35,2%).

Для неохристиян обрана релігія - найвища цінність. Для декого - це сенс їхнього життя, "як повітря", без якого вони не можуть жити. Для інших - шлях до Бога, гарантія "вічного духовного життя з Богом", вчитель праведного життя й помічник в істинному житті. Релігія приносить також радість, хтось прагне за її допомогою створити сім'ю.

Окремі респонденти відзначили різницю між релігією і вірою, обравши як цінність саме останню. Використовуючи одну із відповідей, можна сказати, що обрана віра для неохристиян – це "путь, істина і життя". Як правило, вибір нетрадиційної релігії приводить до докорінних змін у житті. За оцінками самих віруючих - 75% опитаних християн – вони зазнали змін у ставленні до світу, до інших людей. Дещо менші зміни відбулися у сімейній та професійній сферах у зв'язку з вибором певної релігії відповідно - 60% і 42%. Але найбільшу трансформацію зазнала при релігієвиборі у людей їх самосвідомість, що визнають 73,7% неохристиян. Поодинокими випадками є визнання відсутності будь-яких змін у житті після вибору релігії. Останнє, як правило, свідчить або про нерелігійність чи удавану релігійність, або ж про попередню релігійність, коли людина жила вже за Божими законами, а обрана релігія – лише конфесійно окреслила її попередню релігійність. Як бачимо, на індивідуальному рівні процес обрання нової релігії надзвичайно персоніфікований, зовнішні чинники майже не впливають на вибір, який детермінований внутрішніми мотивами і духовними потребами потенційних прихильників нових вчень. Загалом, неофіти шукали духовність, віру. Вони протестували проти бездуховності, матеріалізованості життя, проти негативних його проявів, рис. Вони прагнули змінитися самі і змінити світ навколо себе. Говорячи мовою науки, метою їхньої ідентифікації була певна ідентичність, а самоідентифікації – її відчуття і усвідомлення.

Характеризуючи набуту ідентичність, звернемося до її визначення. А їх існує багато. Традиційно під ідентичністю взагалі розуміється "виділення і віднесення людиною чи/та групою людей себе, інших за певними ознаками до тих чи інших спільностей"¹, що, з нашої точки зору, не зовсім є вірним. Ідентичність часто визначають як "відданість соціальній групі спільного походження", близьке до попереднього – "відданість групі, ...з якою особа має успадковані зв'язки", "почуття належності до групи" тощо. Близьким до авторського розуміння ідентичності є визначення, яке дав Ентоні Сміт у своїй розвідці "Національна ідентичність"². За аналогією з етнічною ідентичністю, яка розуміється як такий якісний стан суб'єкту, що виникає в результаті набуття ним етнічних ознак, які формують у соціального організму відчуття і свідомість етнічної самодостатності, визначена й релігійна чи конфесійна ідентичність як певний якісний стан, в якому людина чи спільнота відчують й усвідомлюють свою приналежність до окремішнього релігійного організму, своє представництво як носіїв певної релігійності.

В результаті пошуку нових цінностей і нової релігійної ідентичності на сьогодні в Україні є потужна релігійна спільнота неохристиян, які об'єднані спільними рисами і ознаками. Їхня ідентичність – не розмита, як у православних, а чітко визначена усвідомленою належністю до певної Церкви, до неохристиян. Опозиційність історичних церков цій новій релігійній спільності людей тільки підсилює обрану віросповідність.

Якщо погодитися із визначенням, що ідентичність – це "цінності, категорії, символи, знаки і світогляди, конструйовані людьми для усвідомлення і визначення ними

¹ Абетка етнополітолога. – Т.І. – С. 75.

² Сміт Е. Національна ідентичність. – С.23.

свого місця у світі”, то можна припустити, що не тільки особа, але й спільнота щось додає до вже існуючих нових значень і час від часу переглядає старі. Формування ідентичності, як це слушно відзначає В.Єленський, постає з виокремлення не тільки особи, але й спільноти з більш широкого доквілля, розрізнення її від значущих для власного функціонування “інших” та самовизначення, ґрунтованого на відчутті внутрішньої єдності з подібними собі за значущими характеристиками.

Вибір релігії має, як вище зазначалося, ще й суспільний рівень. Зрозуміло, що тут, як і на індивідуальному рівні, вибір релігії передбачає наявність як мінімум двох релігій, тобто вибір, як такий, можливий лише в полірелігійному суспільстві. Україна, будучи здавна поліконфесійною країною, об’єктивно надає можливості для вибору релігії. Питання в тому, чи ця теоретична вірогідність реалізується у практиці українського релігійного життя. Право на сповідання будь-якої релігії закріплено в Конституції України та Законі про свободу совісті та релігійні організації, але функціонування цих законів забезпечується державою, якій не все одно, яку релігію оберуть її громадяни і в що вони будуть вірити. І це можна пояснити, оскільки після багаторічної бездержавності в умовах її становлення і утвердження ідейна єдність народу має величезне значення. Ідейну єдність, яка раніше забезпечувалася комуністичною ідеологією і яка з крахом Радянського Союзу втрачена, так спокусливо для багатьох суб’єктів суспільного життя стало бажання відновити за рахунок єдиної для всіх громадян України релігійної віри, уособленої та інституалізованої в одній церкві.

І дійсно, з точки зору інтересів унітарної держави, якою є Україна, ідея єдиної церкви найоптимальніша, бо політична монолітність суспільства тільки б зросла від релігійної єдності українців. Зазначимо, що українці ніколи не були, а тим більше зараз не є монорелігійною спільнотою. Правда, всі вони переважно знаходяться в християнській традиції, яка в своїх конфесійних окресленнях надто різноманітна. Але жодна конфесія не збирається заради єдності поступатися історично сформованими специфічними ознаками своїх церков.

Крім того, Україну населяють не лише українці, а й представники інших національностей, релігійна ідентифікація яких відбувається поза рамками традиційних для українців церков, скажімо, кримські татари, німці та ін. Збіг етнічного і релігійного в цих меншинах більш-менш усталений, що навіть призвело до накладання релігійного на етнічне і навпаки: поляк - католик, єврей - іудей, татарин - мусульманин, німець - лютеранин. Тому дуже важко, видається, буде узгодити моноцерковні інтереси держави з інтересами полірелігійного народу України.

Складається враження, що держава змирилась із існуванням багатьох релігій, і нарешті неохристиян не сприймає як духовних ворогів українського народу. Вчасно відмовившись від ідеї введення державної релігії, на роль єдиних носіїв якої претендувало декілька церков, держава прагне створити умови для рівноправного існування всіх віруючих та їх спільнот.

Національні інтереси завжди є пріоритетними для тієї чи іншої країни. Але якщо вони суперечать міжнародним правовим нормам, то необхідно прагнути якнайкраще узгодити їх із загальними тенденціями розвитку світового співтовариства, утверджуючи своє реноме як цивілізованих людей. Зрозуміло, що тут існує більше проблем, ніж шляхів їх розв’язання. Але все таки інтереси і права кожної особи мають стати для демократичної України пріоритетними, найвищою цінністю. Це можливо за умови визнання поліетнічності й полірелігійності нашого суспільства.

Що ж сьогодні вибирають українці? Які релігії і чому саме вони користуються найбільшою популярністю? Що в результаті їх вибору буде пануючим в релігійній сфері в новому, третьому тисячолітті? Чи загрожує Україні неохристиянський вибір і чим? Як почувається неохристиянська релігійність в нових історичних умовах?

Незважаючи на декількаразове збільшення віруючих в Україні за останні 15 років, нинішня релігійність релігійно розмита та конфесійно чітко неокреслена. Процеси

конфесіоналізації віросповідності протікають надто повільно при явній еклектичності самої віросповідності. Ті, що колись були невіруючими, стаючи віруючими, проходять переважно через стадію внутрішньої полірелігійності, коли об'єднують в собі уявлення різних релігійних систем, при чому їм така полірелігійність не заважає. Зіткнувшись із явними невідповідностями в різних вченнях, вони прагнуть не усунути їх тим, що оберуть якесь одне, цільне, а творять або шукають таке, яке б об'єднало всі вчення, навіть не об'єднувальне в них. Тут особливо невизначеною є інтелігенція, яка, як правило, не тільки позаконфесійна, але й позавіросповідна.

Державу в нетрадиційній релігійності цікавить не теорія (догмати, етика, еклезіологія тощо) чи практика (форми медитації, обряди), а соціальні наслідки діяльності нетрадиційних релігійних організацій, члени яких, керуючись тими чи іншими релігійними поглядами, здатні до тих чи інших дій. Як показала практика 15 років незалежності, найбільш прогнозованими, означеними, визначеними є саме неохристияни із-за своєї сильної прив'язки до своїх церков, до своїх пасторів, до потреби щонедільної молитви і проповіді, які культивуються в церквах. Люди ходять в неохристиянські громади не тільки на свята, вони є найбільш практикуючими християнами.

Оскільки релігійна традиція, яку визначає негласно світська влада, ігноруючи автохтонні традиції і національну ідентичність тих чи інших церков, розхитана, що підтверджується, зокрема, наявністю трьох православних церков, то сьогодні вибір релігії визначається двома протилежними їй тенденціями. З одного боку, знаходить свій вияв в затурканості, втомленості народу, який звик, що за нього хтось вирішить, в що йому вірити і як, а з іншого боку - не в задоволенні статусом простого статиста, пасивного споживача. Для свідомих віруючих важливо не те, що "мої батьки вірили так", а самостійний пошук правди.

В якому віруючому зацікавлена держава - ось питання. Якщо їй потрібні фанати, механічні носії віри, якими можна маніпулювати, дії яких запрограмовані, відкатані віками, то найлегше - визначити і певною мірою обстоювати одну релігію, одну церкву, а через її ієрархію вже в певний спосіб, користаючись при цьому і досвідом радянської доби, керувати вірними. Але таке в історії України вже було. Це породило ціле покоління маргіналів, які відмовилися від християнської традиції взагалі.

Вибір релігії частіше всього сприймається як рух (вперед, а чи ж назад) до чогось, але будь-який вибір - це рух від чогось. Вибір нових церков - це реакція на тотальність попередніх форм. Тому спроби створити нову тотальну державну церкву зазнають поразки, оскільки одна тотальність буде замінена іншою. Нова тотальність обов'язково викличе неприйняття, але ще невідомо, в яких формах. Заборона неорелігій, до якої прагнуть певні кола в нашому суспільстві, сама по собі є порушенням базових прав людини, основних демократичних законів, але тут є і моральний момент: забороняючи нові релігії, ми фактично вирішуємо за свій народ, беручи на себе всю відповідальність, демонструючи своєму народу, що не довіряємо йому, його духовному досвіду у виборі істини.

Більшість неорелігій надають перевагу духовному над матеріальним, вічному над тимчасовим, надземному над земним, сакральному над секулярним. Як правило, самоідентифікація в неорелігіях - це крок до визначення сенсу свого життя, знайомство із загальнолюдськими цінностями - релігійними, культурними, моральними. Правда, інколи належність до неорелігій обмежує людину в знайомстві з іншими традиціями, а обрана неофітом нова релігія розглядається ним як його єдино вірна. Але такий підхід характерний і для традиційного християнства, яке подається як єдино вірний шлях до Бога через Христа.

Доля будь-якої нової релігії, яка приходить в ту чи іншу країну або в ній з'являється, залежить від її здатності адаптуватися до конкретних умов, врахувати історичні традиції, ментальність, побутуючі вже звичаї і обряди, стати складовою

культури народу. Це – дуже складні процеси. Важливо не тільки щоб та чи інша релігія впливала на народ, а щоб і народ онароднював релігію, робив її своєю. Народ, чутливий до змін, мудрий, не приймає швидкісних рішень. Етнічні і культурні архетипи змінюються дуже повільно. Тому новим релігіям нічого не світить найближчим часом: більшості з нових релігій, що з'являлися на наших теренах, так і не вдалося хоч якоюсь мірою стати релігіями українського народу. Деякі з них навіть втратили ті позиції, які мали на перших порах як аванс. Церкви виживають тільки тоді, коли вони разом з народом. Тільки та церква потрібна народу, яка захищає його права.

Українців багато що не влаштувало в цих нових релігіях. Тривалий час неохристияни були вилучені (не включені) до процесу адаптації до української культури. Але так довго продовжуватися не могло. Неохристияни, крім релігійної ідентичності, прагнули широкого культурного самовизначення: з якою культурою себе ототожнюють, до якої культури відносять? Тому перед ними постала потреба й інших визначень (політичного, мовного, цивілізаційного, економічного, соціального тощо). Однією із найскладніших стала національна визначеність.

На нашу думку, проблема включення неовіруючих до нового культурного і політичного контексту, участі неохристиян в процесі загальнодержавного визначення не обмежується лише з'ясуванням питання про зв'язок їх релігійної належності з національним самовизначенням. Для багатьох кореляція релігійної та національної ідентичності не є важливою. Так, католицький єпископ Станіслав Широкоградюк вважає, що серед католиків багато представників різних етносів і це не заважає їхній конфесійній чи національній ідентичності. В цілому й протестанти, для яких віросповідні цінності є більш визначальними, ніж національні, не акцентують увагу на тотожності релігійної і національної належності. Хоча, зрозуміло, що оскільки нація тісно пов'язана із всією системою традицій, обрядів, світогляду, що сконцентровано саме в релігії, то можна очікувати збігу національного і релігійного чинників. Але реальність свідчить про неоднозначність і неодномірність цього процесу. Це породжує багато питань: Чи не передбачає перехід до іншої конфесії втрати національної приналежності? Чи може людина, виявляючи свою належність до баптистів, бути водночас і українцем? І чи до баптизму йдуть українці? Які саме? Чи свідомі?

Одні вважають, що зміна релігійної приналежності жодним чином не впливає на національне самовизначення. В США: чи ти мормон, чи баптист, чи католик - ти все одно американець (але американськість розуміється в політичному, державному сенсі). Інші кажуть, що це речі незалежні. Релігійна ідентичність – одно, а національна – друге. На питання про національне, вони заперечують етнічну базу того національного, і вважають, що люди хибно розуміють те національне. Тут немає залежності і прив'язки, що якась нація має належати якійсь релігії. Нація може вибирати, але не належати (С.Широкоградюк). Приймаючи іншу релігію, людина зберігає свою національну ідентичність, не змінює своєї національної ідентичності абсолютно. А не можна це змінити тому, що якщо ти народився українцем, то де б не був, ким би не став, завжди у своєму розумінні будеш українцем. Національна ідентичність цьому абсолютно не заважає. А це тому, що для католиків релігійна ідентичність - важливіша від національної, для православних – навпаки.

Тут є сенс говорити про більш масштабні проблеми. Пострадянська людина зіткнулася не тільки із проблемою національного визначення, оскільки за 70 років її успішно навчили вважати себе частиною радянського народу, а державою ініційовані і культивовані змішані шлюби багатьом тільки заплутали питання етнічного походження. В умовах системного колапса людина думає про можливість фізичного виживання, економічного функціонування, соціальної стабільності, що залежить не від її етнічного походження, а світогляду. Як на нас, то головним питання в перші роки постало питання: Чи утримувати життя в колишньому руслі, спираючись на старий світогляд, тобто максимально довіряти тоталітарній державі, яка наперед про тебе подбає,

вирішити, розподілити чи вірити в генсекретаря та політику партії, вважати себе найкращою шостою частиною планети, єдино істинним шляхом до світлого майбутнього? А чи ж керуватися власним розумом, сподіватися і розраховувати тільки на самого себе, що тоді могли собі дозволити лиш одиниці? Чи рухатися вперед, але перекласти частину своєї відповідальності, шукаючи захисту і допомоги, на інші структури, організації, на інших істот, людей. При цьому потрібно було зорієнтуватися і в цивілізаційних вимірах – Захід чи Схід, Європа чи Азія, тобто Росія.

Відтак ми можемо говорити про дуже широкі рамки пошуку нових форм ідентичності на основі нових систем цінностей і означати їх при цьому як загальнокультурні. Якщо спростувати, то питання стояло так: чи зберігати стару культурну ідентичність, відроджувати вже колись існуючу, а чи ж формувати нову? І знову ж таки, тут існувала можливість вибору між ідентичністю, що базована на етнічності і тісно з нею пов'язана або на позаетнічності, тобто космополітичності. Весь світ зараз хитається між двома такими альтернативами, періодично посилюючи або етнічні, або космополітичні підвалини сучасної культурної ідентичності.

Зацікавлення людства своєю ідентичністю, уособлене в іменах багатьох філософів, політологів, культурологів і представлене в чисельних теоріях і концепціях, є достатньо сталим історичним явищем. Люди здавна запитували про свої культурно-історичні корені і хотіли мати якнайдовшу культурну тяглість з минулими поколіннями, найвідомішими культурами, цивілізаціями. вони прагнули встановити своє історичне значення через причетність до Ізраїлевих колін (національний месіанізм доби романтизму), до арійських племен (доба модернізму), до пращівілізаційної основи тощо. Були спроби з'ясувати історичну природу душі того чи іншого народу (Новий час). Був період певної негачії встановленню якоїсь історичної залежності, коренів (постмодерн). Пошуки ідентичності за сучасних умов переживає певний сплеск, що пов'язано із появою нових народів на історичній арені світу (пострадянських, так званого третього світу). Тепер знову популярно знати своїх предків, бути в певному культурному колі, який як маркер – ти дикий чи цивілізований? Сучасний пошук своєї культурної ідентичності багатьма народами, в т.ч. й українським, тільки підтвердив важливість і необхідність усвідомлення людьми витоків свого походження, унікальності кожного етноіснування, відчуття спільності з іншими, важливості їх присутності для спілкування, постійного обміну гуманістичних цінностей.

Сформульовані наприкінці ХХ століття ідеї культурного плюралізму (Умберто Еко), незамкненості культурного простору, в якому діють капілярно пов'язані один з одним народи, вилилися в теорію гармонійного спілкування різних культур – елітарних і масових, розвинутих і нерозвинутих, материкових і острівних (провінційних). Вражаючи за своїми масштабами картина всього різноманіття культурних, етнорелігійних, політичних та інших ідентичностей, яка з'явилася внаслідок зведення окремих фрагментів людської культури, різних локальних культурних явищ до певної цілісності, довершувалася принципом безконфліктного існування, що моделювало радужні перспективи щасливого життя всього людства. Створена навіть в уяві рівновага між усталеним і новим, між каноном і новаторством, між минулим і теперішнім виявилася дуже привабливою для втомленого від протистояння світу. Однак реальність того ж ХХ століття – югославська та арабо-ізраїльська війни, а особливо події 11 вересня 2001 року – свідчить про інше, а саме: майбутнє людства не таке вже й безхмарне, а його сьогоднішня сповнене конфліктів, криз, глибинних за своїм значенням, які вражають внутрішнє ядро людини, спільнот - їхні ідентичності. Останнім складно, а інколи й неможливо протистояти стандартизаційним, уніфікаційним та глобалізаційним процесам.

Тому різні народи уважно підходять до проблеми самовизначення, протестують проти спроб знищення або послаблення статусу своєї унікальності, втрати відчуття етнічної самототожності. Населення країн, яке на загальнодержавних референдумах

щодо вступу до Об'єднаної Європи проголосувало “проти”, не без підстав переживало про збереження своєї ідентичності. Людина і як особистість, і як етнічний носій, і як віруючий певної конфесії протистоїть загрозі втратити свою багатоліку ідентичність, не бажає приносити свою етнорелігійну специфіку в жертву європейськості чи вселюдськості. Грецький архієпископ Хрїстодоулос в одній із своїх промов підкреслював: “Ми перш за все і насамперед є греками і православними, і лише потім – європейцями”. Греки точно знають, з чим пов'язати свою ідентичність – із національністю і вірою, а от що означатиме для них належність до європейців – це ще невідомо, якщо вони формулюють свої вимоги до влади у такий спосіб: “Краще бути бідними з Хрїстом, ніж багатими із Сатаною”.

Складною виявилася проблема культурної ідентичності і для українців, які зазнали цілий комплекс суперечливих процесів, що так чи інакше впливали і впливають на їхнє самовизначення. Традиційно в таких випадках згадують глобалізацію, розпад СРСР, що неминуче призвело до духовної та інших криз українського суспільства. За ці роки так і не вдалося віднайти тієї спільної ідейної, політичної та культурної бази, навколо якої могли б об'єднатися громадяни України. І досі відсутня позитивна характеристика ідентифікації громадян з успіхами, досягненнями власної держави. Продовжується спекуляція на трагедіях, формуючи відчуття спільності в біді.

Не вдалося подолати історично сформований геополітичний “розкол” всередині самої України: він не тільки не мінімізується, але й продовжує поширюватися. Нинішня економічна і соціокультурна регіоналізація породжує нові для України локальні ідентичності (галичан, донеччан та ін.). До політичної регіоналізації додається регіоналізація культурна, духовна, мовна, соціальна тощо. Вибудовується певна залежність між збереженим тоталітарним і монополюсно керованим промисловим Сходом та комуністично орієнтованим населенням східних областей, між територіями поширення російськомовного населення та його належності до православної церкви Московського патріархату. І хоч ми свідомі, що це дещо “уявні спільноти” – народ взагалі, однак передбачити їх вибір, їх переваги не важко.

Стара ідентичність зазнала системної кризи, нова ще не встигла сформуватися. Тому в суспільстві присутні і носії старого образу народу України - як невід'ємної частини Радянського Союзу, органічної складової слов'янської нації, “співдружності братніх народів”, і прихильники часів імператора Франца Йосифа, і явно орієнтовані на найближчого східного сусіда, як в образі монархічної, так і псевдодемократичної Росії, які постійно підігривають себе ідеєю спільного євразійства, і прихильники Америки або Європи. Проблема в тому, що більшість прагне розчинитися або в Європі, або в Євразії, хоч у їх минулому або майбутньому, а водночас не багато тих, хто свідомий необхідності будувати свою власну ідентичність.

А що, власне, має лягти в основу такої нової ідентичності українців? Що може бути основою культурної ідентифікації? Чи включається сьогодні національність як складник загальнокультурної визначеності? Що ми розуміємо сьогодні під українцем? Чи це тільки той, хто генетично є українцем, чи ж той, хто творчо будує нову культурну ідентичність в Україні?

Міжнародні експерти фіксують глибокі ідентифікаційні кризи сучасного суспільства, які найчастіше пов'язані із етнічністю та релігійністю. І це зрозуміло, бо релігія прагне придати сенс цілі і місцю нашого існування, яке, як правило, проходить в етнічно окресленому середовищі. Релігія виявляється взаємозв'язаною із всіма рівнями людських відносин – від найменшого, яким є сім'я, і до вищого, тобто все людство. Ці рівні, на думку Давіда Розена, визначають нашу ідентичність, і не тільки як особистостей, а й як соціальних істот. Але очевидно одне, що усвідомлення своєї загальнолюдської чи європейської належності не можливе без відчуття в собі етнічного начала. Ні поляк, ні німець, ні француз не ідентифікує себе з європейцем поза національною визначеністю.

Особливо складним питання про кореляцію релігійного і національного постало перед представниками нових релігій, в т.ч. і неохристиянства. Гострими щодо неохристиян є питання: чи завжди нова, нетрадиційна (мається на увазі неправославна чи негреко-католицька) релігійність означає денаціоналізацію, що відбувається із старою етносвідомістю, етнокультурою, і чи в процесі нової релігійної ідентифікації не формується нова культурна ідентичність?

Якщо громада неохристиян існує на Заході України, де мова спілкування – і буденного, і духовного - українська, то для цих віруючих релігійне обов'язково національно означене. Там, де українська мова, в кращому випадку постає як етнографічний релікт, переважають космополітичні мотиви. Іншими словами, у відносинах релігійне-національне національне є базовим, визначальним.

Соціологічні опитування фіксують, що неовіруючі загалом не ідентифікують себе із українською традицією, оскільки ні мова, ні традиційні форми релігійності, ні самосвідомість, ні патріотизм, ні відчуття історичного зв'язку поколінь, ні інші показники не характерні для них. Ідентифікування себе як українця за національністю постає скоріше як данина належності до держави, ніж до певного народу. Але ця денаціоналізація має історичне коріння, бо, як правило, члени НРТ – денаціоналізовані елементи колишньої комуністичної епохи. Вони народилися в типово радянських сім'ях, де розмовляли “общепонятним русским языком”, не отримали ніякого національного виховання ні вдома, ні в школі, були далекі від релігії та національних традицій. Вся система освіти виховала з них стійких інтернаціоналістів з елементами шовінізму (для росіян) і вторинності, меншовартості (для українців). Всім цим людям характерна насамперед так звана радянська ідентичність, яка розкривалася через певні показники: рідна і розмовна мова (незалежно від національності) – російська, змішані шлюби, формування радянських традицій і свят, всі єдині в сім'ї братніх народів, як правило, атеїстичні, соціально активні. Фактично культурна ідентифікація була зведена до ідеологічної й політичної (вірність і відповідність комуністичному ідеалу).

Трохи інша ситуація складається із неохристиянами. Так, можливо, більшість з них кооптована із того соціального прошарку суспільства, яке пережило руйнування радянської ідентичності. Але у нас немає підстав всіх неохристиян відносити до шукачів втраченої національної традиції чи комуністичного минулого. В процесі входження України в новий культурний контекст епохи фіксуємо тенденції до творення нових ідентичностей, які базовані на вірі в Ісуса Христа, на цінностях демократичних суспільств.

Вибір респондентами тієї чи іншої релігійної громади частіше всього не пов'язаний з пошуками культурної ідентичності у формі національного самовизначення. Він скоріше спирається на внутрішні мотиви духовних пошуків, в т.ч. й релігійних. Нових віруючих не цікавить їх національна належність. Всі респонденти переконані, що їх група в процесах національного відродження участі не бере, бо ніяк себе з національним не пов'язує, вважаючи, що світове громадянство вище від національного, що метою життя є не мирське, а винятково духовне, потойбічне. Тому на питання: чи приводить участь в НРТ до кризи і руйнуванню традиційної культурної ідентичності їх віруючих? - потрібно відповісти негативно, бо як можна зруйнувати те, чого не існує?

Ще донедавна такі висновки виглядали як об'єктивна реальність, але після подій, пов'язаних із виборами 2004 р. президента України, відбулися зміни і в цій сфері. Особливо неохристияни гостро відчували небезпеку тоталітаризації соціального устрою і приходу до влади олігархічних сил. Не так цінності національного, як громадянського життя, опинилися під загрозою, яка викликала масовий рух протесту, що викристалізував нову – не національну, а політичну українську ідентичність, базовану на християнській вірі і моралі, цінностях громадянського суспільства. Неохристияни підтримали новий вибір України, заявивши про своє бажання творити новий світ для нової людини.